

vizsgálata maradt el, és a munkásmozgalom érdemelt volna valamivel tágabb keretet. A könyvből nemcsak azt tudjuk meg, hol állt Herend a maga művészeti, technikai törekvéseivel az ország határain belül, hanem azt is, hogy milyen helyet foglalt el a világban a porcelánművészet „nagyjainak”, Meissennek, Sèvres-nek, Capo di Montenak, Bécsnek, Koppenhágának oldalán. Méltó is, hogy a magyar ipar, ill. iparművészet egyik első, világszínvonalat elérő képviselője nemzetközi perspektívában jelenjék meg előttünk.

A történész semmi lényeges kifogásolnivalót nem talál e kitűnő iparművészettörténeti munka általános történeti kereteit illetően. Legföljebb olyan kissé egyszerűsítő megfogalmazásokon akadhat fönn, mint pl. a „gyarmati sorban élő, ipar nélküli ország a reformkor küszöbén” (7. l.), Széchenyi az „osztálykorlátokat átlépni tudó s egyéni érdekein túl nemzeti célokért lelkesedő főúri társainak” emlegetésén (10. l.) stb. Szívesen olvastunk volna a Széchenyi és Kossuth közt a porcelánipar fejlesztése körül is jelentkező ellentétnek (10. l.) *okáról*. A bécsi gazdaságpolitika korlátait oly sikeresen áttörő Herend monográfusa általános történeti szempontból is jelentős megállapításokat tehetett volna a vámkérdésben (7, 42, 53, 60. l.), a politikai függetlenség és a gazdasági fejletlenség viszonyáról. Végezetül Fischer Mórnak a herendi üzletbe való belépését (15–16. l.) talán elsősorban nem morális vagy érzelmi, hanem gazdasági oldaláról kellene értékelni. Ezenkívül szóvá tehetnénk még a különben nagyon szép, kifejező, lendületes stílus — igazán csak néhány — modorosságát, az idegen szavak fordításában, helyesírásában itt-ott megmutatókövetkezletlenségeket, egészében véve tehát csupa lényegtelen és könnyen kiküszöbölhető apróságokat.

A legnagyobb elismeréssel kell adózni a Műszaki Könyvkiadónak és a 75 éves Kossuth Nyomdának a könyv remek művészi kiállításáért, a papír, tipográfia, fekete és színes képek, borító és kötés egyformán jó kiviteléért, a mindezek keltette kitűnő esztétikai összbenyomásért, az apparátus (jegyzetek, képjegyzék, porcelánjegyek, idegen nyelvű kivonatok és képjegyzékek) gazdagságáért, hasznosságáért, precizitásáért.

BELLÉR BÉLA

HELYTÖRTÉNETI KIADVÁNYOK

„Nyíregyháza örökváltsága” a címe *Cservenyák László* tanulmányának (Nyíregyháza. 1969. 84 l., Nyíregyházi Kiskönyvtár 3. sz., megjelent 1000 példányban), de mind időben, mind problematikában jóval többet nyújt az örökváltság pusztá történeténél. Levéltári adatok alapján ismerteti a földesúri fennhatóság alatt álló város fejlődésének nagy nekilendülését a XVIII. század közepi újratelepüléstől kezdve, megmutatva ezáltal azokat a belső — a gazdasági és társadalmi fejlődésből táplálkozó — erőket, amelyek 1804-ben a Desewffyeektől, majd 1824-ben a Károlyiaktól is kiharcolták az örökváltságot. Az örökváltság-szerződés jogi, pénzügyi vonatkozásainak részletes előadása után megismerjük az immár szabad mezőváros küzdelmét a városban lakó nemesekkel (akik persze kiváltságait továbbra is fenn akarták tartani) és a vármegyével, egészen a királyi privilégium megszerzéséig, 1873-ig, amely azután szentesítette az évtizedek során elért eredményeket. Cservenyák munkája az elérhető teljes anyag megszólaltatásával, sokoldalú szempontjával, minden lényegre ügyelő előadásával (kitűnő jellemzését kapjuk a város földesurainak, jobbágyaikkal szembeni magatartásuknak) és nem utolsósorban tudományos eredményeivel például szolgálhat más helytörténeti kutatásoknak. Kár, hogy nagyon apró betűkkel nyomtatták, és hogy a nyomás szürke, egyenetlen.

Csermely Tibor és Hársfalvi Péter szerkesztésében jelent meg a „Szabolcs-Szatmár megyei történelmi olvasókönyv” (Nyíregyháza. 1970. 222. l. A kötet anyagát válogatták és összeállították: Balogh István, Hársfalvi Péter, Horváth Sándor, Koroknay Gyula és Németh Péter. A Szabolcs-Szatmár megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztályának kiadványa), azzal a gyakorlati céllal, hogy az iskolai történelemtanításhoz nyújtsanak segítséget. A nagy többségükben első ízben közreadott levéltári iratok azonban a történetírás számára is hasznos, sőt több esetben fontos forrásanyagot jelentenek, különösen a XVII. századtól 1945-ig terjedő időszakra. Hasznos, hogy a rövid magyarázatok mindig megadják a témára vonatkozó legfontosabb irodalmat is. Újítása a munkának a korábbi olvasókönyvekkel szemben, hogy a honfoglalás korát és az azt megelőző idők történetét megvilágító régészeti ásatások eredményeit is összefoglalja, továbbá, hogy a Függelékben a megye legfontosabb műemlékeit is felsorolja, a művészeti bemutatás mellett keletkezésük, építésük történetéről sem feledkezve meg. Csak sajnálhatjuk, hogy a kötet terjedelme nem engedi több forrásszemelvény bemutatását, holott tudjuk, hogy Szabolcs megye igen gazdag levéltári anyagot őriz a XVI. századtól kezdve. Egy következő kiadásban érdemes volna a kötet terjedelmét bővíteni és bemutatni a szabolcs-szatmári nép hétköznapijait is az egykorú megyei jegyzőkönyvek, bírósági iratok és családi levelezések gazdag anyagának tükrében.

*

„Győr megye történetének írásos emlékei, 1919–1945” a címe *Lenygel Alfréd* megyei levéltári igazgató dokumentumgyűjteményének (Győr 1971. 119 l. A Győr-Sopron megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának kiadványa). A most megjelent kötet III. részét alkotja az ugyanezen a címen már korábban megjelent olvasókönyvnek, melynek I. kötete az első világháború végéig haladt. (Ld. Századok, 1968. 292–293. l.) A szerző elsősorban a közigazgatási iratokat szólintatja meg, részletes kitekintésekkel bővítve és magyarázva az utasításokban, jelentésekben foglaltakat. A dokumentumok és a magyarázatok kerek képet adnak a 19-es forradalom és az azt követő ellenforradalmi korszak Győr megyei sajátosságairól. Talán érdemes lett volna a kép teljessége érdekében a munkások és a parasztok helyzetét, törekvéseit belülről jellemző néhány írást is közölni. A kötet szerkesztését (amit az előző kötetnél kénytelenek voltunk bizonyos kritikával illetni) egységes szempontok és gondos munka jellemzi. Kár, hogy a nyomdailag szép kiállítású kötet facsimiléi homályosak, nem egyszer alig olvashatók. Annál sajnálatosabb ez, mert több olyan irat kerül fényképen közlésre, amelynek szövege nincs a kötetben lenyomtatva.

*

Szép kiállításban, gazdagon illusztrálva, a községi tanács támogatásával látott napvilágot *Grúz János* olvasmányos stílusban megírt munkája: „Heves története” (Heves. 1969. 120 l. 1500 péld.). A „Heves község székhely-rangra emelésének 750. évfordulója” alkalmából kiadott könyv a „szkita kori” első települési nyomoktól napjainkig „a teljességre való törekvés igénye nélkül” tekinti át a fejlődést. Új kutatás során feltárt anyagot nem hoz, az irodalomban elérhető gyér adatokat azonban kerek egészre formálja, nem egyszer erősen egyéni ízű általánosításokkal. Hallunk a szarmaták anyajogú társadalmáról, amelyben „egy hajadon sem mehetett addig férjhez, amíg egy-két ellenséget meg nem ölt harchban”, a „szabadon levő szláv falvakról”, majd egészen részletesen az avarokról, akik nyelvükben teljesen elszlávosodtak. A honfoglaló magyarok aztán (bár „a magyar ősök már a honfoglalás előtt lerakták az örökletes királyság és nemesség alapjait”) a földműveléstől az államszervezésig mindent a szlávoktól (az elszlávosodott avaroktól?) vettek át. Heves megye „kimutathatóan már 1219-ben megkezdte önálló életét”, a községre 1203-ból van az első írásos adat; ettől kezdve a név

élete folyamatosan kimutatható, „mai községünket is »Heves« névvel illeti a diplomatika”. Ahogy napjainkhoz közeledve gyarapodnak a régi munkákból kiszedhető, gyakran ellenőrizhetetlen adatok, úgy gyarapodnak az elírások, hibásan közölt nevek, téves számok is a könyvben. A századfordulótól kezdve a könyv szemléletére is egyre jobban szűkül, Hevesnek immár nemcsak a nagyobb, de a szűkebb tájban való helyzetét sem látjuk. A korábbi merész összefoglalások és elméletek egyaránt elmaradnak, helyüket jól ismert közhelyek foglalják el. Az utolsó 25 év fejlődésének előadásában viszonylag kevés az adatszerűség. — Heves község vezetősége „tudományosan rendszerezett műben” akarta megismertetni a falu küzdelmes múltját a ma élőkkel. A régi munkákból kiszedett adatok ügyeskedő csoportosítása azonban aligha elegendő ehhez, Heves múltja küzdelmes hétköznapijainak felderítését Grúz János nem végezte el.

*

A Kecskeméti Városi Művelődési Ház Népkutató-Honismereti Köre Szeremle, Homokmégy, Szabadszállás, Foktó és Szakmár után (ld. Századok 1963. 899. l.; 1964. 579. l.; 1968. 295. l.) a Kalocsától délre fekvő Fajszi múltját dolgozta fel a már ismert kollektív módszerrel. („Fajszi honismereti értesítő.” 1967. Bács-Kiskún megye Tanácsa Művelődésügyi Osztályának és a Kecskeméti Városi Művelődési Ház Népkutató-Honismereti Körének kiadványa. Kecskemét. 1967. Szerk. Henkey Gyula. Kézirat gyanánt. 58 l. + 4 képtábla. Német nyelvű kivonattal. Megjelent 400 példányban.) A munkaközösség tagjai *Kuczy Károly* történész, *Fehér Zoltán* néprajzos és *Henkey Gyula* antropológus voltak. A falut, amely a vízszabályozás előtt a Duna és mellékágai által közrefogott szigeten épült, a honfoglaláskor a fejedelmi törzs szállta meg, s nevéből következőleg maga a fejedelmi család birtokolta. Oklevélben 1212-ben találkozunk először a nevével, ekkor a szekszárdi bencés apátság tulajdona, s az is marad az egész középkoron át. Lakói praedialisták. A népes és virágzó település a török hódoltság alá kerülve hanyatlott, majd a 15 éves török háborúban teljesen elpusztult, az 1500-as évek végétől 1693-ig a nevével sem találkozunk. Ekkor Buttlér János egri várparancsnok tulajdona, de az apátság hamarosan visszaperli tőle. 1703-ban Lipót király a nagyszombati egyetemnek ajándékozza, mindössze 31 család lakja. Számuk azonban gyorsan növekszik, 1770-ben már 187. Valamennyien jobbágyok. Hogy Fajszi lakossága a török időkben mégsem pusztult ki teljesen, ezt az antropológiai vizsgálatok bizonyítják. Henkey Gyula 460 fajszi lakost vizsgált meg, közülük 405 volt törzsökös, 55 bevándorolt. A megvizsgáltak 38%-ában a turanid és 17%-ban az előázsiai típusba tartoztak, s mindkettőnél bizonyos pamíri-nek nevezett jellegek voltak észlelhetők. Ugyanezt a Közép-Ázsiában ma is föllelhető típust megtaláljuk az üllői honfoglalás-kori temetőben, amelybe Üllőnek, a fejedelmi nemzetség tagjának nagycsaládja temetkezett. Miután pedig a későbbi bevándorlások ezt a Megyer törzsré és az Árpád nemzetségre jellemző antropológiai típust nem növelhették, mai megléte csak egyféleképpen magyarázható: a honfoglaló őskortól való leszármazással. Fajszi lakossága tehát — hasonlóan a környékbeli korábban megvizsgált falvakkal — megtizedelődött a török hódoltság idején, de nem pusztult ki. Bizonyos fokig ezt támasztják alá Fehér Zoltán vizsgálatai is. A fajszi néphit ugyanis évszázadokra visszanyúló, egyes elemeiben talán még pogánykori hiedelmeket őriz.

*

A Községi Tanács kiadásában, szép külsőben, 1500 példányban jelent meg „Pásztó története” (1970. 165 l. + 32 l. kép). Szerzői *Pintér Nándor* (1919-ig) *Vincze Ferenc* (1919–1944) és *Csépány István* (1944–1969). Az adatok összegyűjtésében a helybeli Honismereti Szakkör tagjai segítettek. Műfajilag a könyv egyes részei inkább a feldolgo-

záshoz, mások viszont a krónikás adatközléshez állnak közelebb, de mindkettő — ahogy a bevezetés közli — „a teljesség igénye nélkül”. Az 1849 előtti fejezetek a korábbi kutatások adatait fogják össze, különösebb szintetizáló igény nélkül; a múlt század második felével indul az új kutatásokból adódó új adatok egyre bővülő sora, a község demográfiajára, birtokmegoszlására, gazdasági fejlődésére és társadalmi összetételére, lakóinak művelődési, egészségügyi helyzetére stb.; a szerzők azonban ezeket sem fogják össze egységes képbe. A könyv végén a mai Pásztó ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi és kulturális intézményeiről kapunk lexikonszerű tájékoztatást. Kár, hogy — főleg a feudális korra — a szerzők nem törekedtek a levéltári anyag részletesebb felderítésére és bővebb kiaknázására.

*

Kék műbőr kötésben, igényes nyomdai kiállításban áll előttünk *dr. Csomár Zoltán* gimnáziumi tanár, igazgatóhelyettes, a Hazafias Népfront mátészalkai községi bizottsága elnökének könyve: „Mátészalka”. (Mátészalka. 1968. 418 l., számos, a szövegbe nyomott illusztrációval. A Mátészalkai Községi Tanács kiadása. Megjelent 1000 példányban.) A szerző egy évtizedes kutatásainak eredményeként „átfogó történelmi képet” kíván adni a község fejlődéséről, „őstörténetének legrégebbi korszakától kezdve a legújabb időkig”, egészen 1965 végéig, „lényeglátóan sokoldalú” módszerrel és „a helytörténeti események szocialista szemléletű fejlődésének” feltárásával. Csomár valóban kiterjedt anyaggyűjtést végzett. Átkutatatta a megyei és az országos levéltárakat s kijegyzett mindent, ami „a regesztákban és okmánytárakban konkrét adatokkal világít rá mátészalkai vonatkozásban ... az osztályellentétekre”. A nagy gazdagságban összehordott sokszínű adathalmaz megszólaltatása, a fejlődés bemutatása azonban nem mindig sikerült. A baj ott kezdődött, hogy a régi írásokat elolvasni sem könnyű, megértésük meg éppen nehéz. Így történhetett, hogy a latin nyelvű összeírások névanyagából összeállított táblázatokban a keresztneveket a könyv genitivusban közli (118–119. l.), hogy a XVI–XVIII. századi latin terminus technicusokat gyakran rosszul olvassa (*porci maiores*, — amikor is nem *disznókról*, hanem a *porciónak* nevezett adóról van szó; Kovács István *coramme*), hogy Prépostváriból Preposznar, a Georgius keresztnevből Gregorius lesz (118–119. l.; érdemes megnézni a 145. és a 156. jegyzetben idézett latin részeket is), s hogy a vetésterületet adóösszegnek nézi (207. l.). A nyilvánvalóan hibás adatok megintatják az olvasó bizalmát a szerző felkészültségében és a könyv többi — zömében valószínűleg kifogástalan — adatában is. Mivel pedig a rosszul olvasott és hibásan értelmezett adatokból ritkán vonható le helyes következtetés, a téves értelmezések eltorzítják a Mátészalka fejlődéséről rajzolt egész képet. Egy kicsit a lokálpatriotizmus is közrejátszik benne, hogy a szerző csudálatos dolgokat láttasson szeretett városa múltjában. Nem kívánjuk bizonyítás alá vonni az olyan megállapításokat, miszerint „feltételezhető, hogy az alföldi medencében itt telepedett meg először az ősember”, meg hogy itt „az osztályharc már a bronzkor fellendülése idején megkezdődik”; az Árpád-kori betelepülés korábbi és mai legendáit, a Zalka gróf fiára, Mátéra vonatkozó dolgokat sem feszegetjük.

A XVI. század ismertetésénél megtudjuk, hogy míg a mátészalkai nemesek többsége a XVI. században az „új hívők közösségéhez” csatlakozott, azaz a reformációhoz, addig „a szegényparasztkok a népi reformációt képviselték és támogatták komoly tömegükkel”, s ez megmutatkozott „Rákóczi és Esze Tamás szabadságharcaiban” (214. l.). Viszont arról is értesülünk, hogy „Mátészalkán és vidékén az antifeudális forradalmi mozgalomnak” a nagybirtokos főnemes Melithek voltak „terjesztői és pártfogói” (219. l.). Rákóczi különben mátészalkai lakos volt, az egyetlen, aki nem adózott (205. l.). 1711 után bevezették „a kataszteri mennyiség” utáni földadót, tegyük hozzá jó száz évvel előbb, mint bárhol a világon; persze itt már az 1695-ös összeírás „külön kimutatásba

sorolta a gazdákat és a parasztokat” (123. l.). Meg is nőttek a terhek, s „agrárproletárrá” tették a jobbágyparasztot (206. l.). De nem járt jobban a községben lakó 27 armális nemes sem, akik 1738-ban az összeírásba fölvetett teljes földjüket beadhatták adóba (a köblösben összeírt földterületet a szerző beszolgáltatandó terménymennyiségnek vélte), meg még kerekén 134 Ft-ot is fizethettek. A nemesi pénzádó „a következő években egyre emelkedett”, 1768-ban 46 Ft 30 Kr. (!), 1769-ben 68 Ft 60 Kr. (207. l.). Az 1828-as összeírás (amely „Erdély kivételével az egész országra kiterjedt”) Mátészalkán 69 adófizetőt talált, ezenkívül 18 jobbágyot, 8 kézművest, 3 kereskedőt és 51 házas és házatlan szellért (ezek egyike sem adózott?). A 16–60 év közötti családtagok száma 126 volt, továbbá 8 fiú és 1 leány (szegény kis falu egykéje!). A számokat összeadva 276 lakost kapunk, viszont másutt azt olvassuk, hogy 1828-ban Ludovico (!) Nagy szerint, a lakosság száma 2580 volt (209., 124., 128. l.). Ezek után már meg sem lep bennünket, hogy Mátészalkán öt évvel előbb volt villany, mint Budapesten (21. l.).

A munka második feléből, a mai Mátészalka és népe ismertetéséből csak egy fejezetet idézünk, azt, amely „Mátészalka és tájegysége nyelvjárásról” szól (332. s köv. l.). Megtudjuk ebből, hogy az itteni élőbeszédnek ma is egészen különös, országosan egyedülálló sajátosságai vannak. Íme néhány: „még ma is igen gyakori az *ly*-nek *j*-s kiejtése, . . . pl. fojó, ijjen, amojan”. — „Még sokszor előfordul, hogy azt a szót hogy *hiába*, úgy ejtik, hogy *hijába*.” A *d* hangzó helyett legtöbbször *gy*-t ejtenek, így: *mondják* — *mongyák*.” De mondattani vonatkozásban is „sok helyi sajátosság fordul elő”. Pl. „A *csak* használata szintén sajátos: pl. . . . Gyere csak ide, majd lesz nemulass!” „Különleges a *hogy* határozószó saját használata” is. Mátészalkán ugyanis ilyeneket mondanak: „Hogy csak egyet mondjak, ti sem kerülitok el a sorsotokat. . . Igaz-e amit mondtál? Még hogy igaz!” — Hogy is mondja Karinthy Szaboleska-paródiájában:

A mi falunkba nyáron nő a zab
És éjszaka van, ha nem süt a nap;
Forgácsot vág ki fából a gyalu,
Csodálatos, csodálatos falu.

Dömötör Sándor a kötet elé írt bevezetésében ezt mondja: „Úgy látjuk, hogy a tudományos színvonalú helytörténeti kutatómunka elsősorban népművelési tevékenység.” Majd megállapítja: „Dr. Csomár Zoltán műve alkalmas arra, hogy a szocialista hazafiságra való nevelésben fontos segédletként használjuk.” A kettős megállapítás egyikével sem érthetünk egyet. A helytörténeti kutatás sem első-, sem másodsorban nem népművelési tevékenység, hanem szigorúan tudományos feladat. A népművelés felhasználja a tudományos kutatások eredményeit, közvetett és közvetlen formában is, de egyik tevékenység sem képesít önmagában a másikra, ahogy a két tevékenység céljai és módszerei sem azonosak. Csomár Zoltán népművelési célokkal (és a népművelő felkészültségével) fogott hozzá Mátészalka múltjának és jelenének feltáráshoz, a munka elvégzéséhez azonban nem volt elegendő a jószándék. Hogy pedig egy szakmailag gyöngye és hibás történelmi munka jó szolgálatot tehetne a hazafias nevelésnek, azt nem hihetjük.

*

Mintaszerű kiadásban 81 dél-tiszántúli munkásszerződés szövegét tette közzé *Szabó Ferenc* az 1944-et megelőző félévszázadból. („Dél-tiszántúli munkásszerződések. 1889–1944.” Összegyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szabó Ferenc. Bpest. 1966. A Néprajzi Múzeum és az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának kiadása. Kézirat gyanánt, Rotaprint kiadás, 374 l. Megjelent 450 példányban.) A szerződések száraz adatai emberközelségbe hozzák a Tisza–Maros–Körös által bezárt terület föld-

munkásságának életkörülményeit, munka- és bérvizonyait. A bevezetés gondos körültekintéssel és részletes alaposággal tájékoztat a táj, Békés, Csongrád, Csanád megyék és az óriáshatárú Hódmezővásárhely birtokviszonyairól, a vetésterület termény-fajtánkénti megoszlásáról, a termelés, a gépesítés problémáiról, a munkást kereső birtokosok szempontjairól és az agrárproletárok helyzetéről. A tájékozódást kimutatások, grafikonok és minden részletre kiterjedő tárgymutató könnyíti meg. A forráskiadvány nyilván a néprajzosnak is sokat mond, jelentősége mégis elsősorban a történész számára van.

*

A Nagykúnság északi peremén levő Kúnnadaras történetét írta meg *Kormos László* („Kúnnadaras fejlődéstörténete termelészövetkezeti községgé alakulásáig.” Szolnok. 1967. 192 l. + 8 l. illusztráció. A Damjanich János Múzeum Közleményei 11–14. sz. Szerkeszti Kaposvári Gyula. Megjelent a kúnnadarasi Községi Tanács V. B. támogatásával 1000 példányban.) Az irodalomban található adatokat saját levéltári kutatásaival egészítette ki, s kiegyensúlyozott szerkesztetben, mindenre ügyelő világos és olvasható stílusban ismerteti a község múltját. Országos eseményről nem sok szó esik a könyvben, viszont kitűnő, ahogy a szerző Madaras sorsát a Kunság egészének fejlődésébe beilleszti, megmagyarázza a kiváltságos jogállás mibenlétét és vázolja annak társadalmi és gazdasági következményeit. A rokonszenvesen csendes és szerény hangvételű munka mint tudományos teljesítmény és mint a széles közönséghez szóló népszerűsítő munka egyaránt elismerést érdemel.

*

Soós Imre fordításában és jegyzeteivel jelent meg Bél Mátyás Notitiájának Heves megyéről szóló része. („*Bél Mátyás*: Heves megye ismertetése. 1730–1735.” Fordította és magyarázatokkal ellátta Soós Imre. Eger 1968. 120 lap, kiadja az Eger Vára Barátainak Köre. Sokszorosított, megjelent 500 példányban.) Bél barokkos latin körmondait Soós értelmileg híven, de a mai magyar stílusnak megfelelő olvashatóbb formában közli, a fordítás irodalmi színvonalú. A rövid Bevezetésből érdekes dolgokat tudunk meg arról, miért nem jelenhetett meg a maga korában nyomtatásban a Heves megyei rész. Azt sem volna érdektelen tudni, miért kellett napjainkban is megelégedni a sokszorosított alakban való közrebocsátással.

*

A Szabolcs megyei Nyírbogdány igazolható fennállásának 750. évfordulójára, izléses kötésben jelent meg *Csermely Tibor*, *Mező András* és *Németh Péter* tanulmánykötete: „Nyírbogdány”. (Tanulmányok a község történetéből. Nyírbogdány. 1969. 139 l. 27 kép melléklettel. Kiadta a Nyírbogdányi Községi Tanács V. B. Példányszám 1000.) A három szerző három nagyobb fejezetben ismerteti a község múltját: Németh Péter a régészeti leletek alapján az őskori település első nyomaitól a magyar megszállásig, Mező András a XVIII. század végéig, Csermely Tibor napjainkig; végül függelékben Mező András Nyírbogdány történeti földrajzi neveiről írt tanulmányát találjuk. A jó áttekintésből külön is kiemeljük Mező András tanulmányát: széleskörű levéltári kutatással, főleg a peres iratok alapján, eleven képet fest a falu XVI–XVIII. századi életéről minden vonatkozásban. A társadalmi, termelési és művelődési viszonyok egyaránt konkrét adatok tükrében jelennek meg az olvasó előtt, s az ügyesen kiválogatott ízes egykorú idézetek élvezetessé teszik a fejezet amúgy is jó stílusát. Mező tanulmányát bátran példaképpül állíthatjuk helytörténetíróink elé. A XIX–XX. századi rész túlságosan is vázlatos, erre a korszakra még komoly kutatások szükségesek a fejlődés megrajzolásához.

*

Modern problémafelvetés, széleskörű, alapos adatfeltárás és az eredmények élvezetes formában való összegezése, — néhány szóban így jellemezhetnénk *Papp Józse* Tiszacsegeről írt történelmi monográfiáját. („Tiszacsege”. Debrecen 1967. 170 l. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei. Szerkeszti Béres András, 8. sz. Megjelent a Tiszacsegei Községi Tanács V. B. támogatásából.) Az egykor Szabolcs, később Hajdú megyei tiszamenti falu életéhez kimagasló történelmi esemény nem fűződik, dolgos parasztjai ezer éven át a hol jó, hol rossz, többnyire keserves magyar hétköznapok néma hordozói voltak. A község történetéről írt könyv mégis elejétől végéig izgalmas olvasmány. Izgalmas, mert Papp Károly életre tudta kelteni az elmúlt évszázadok parasztjainak munkáját, örömet és bánatát, s mert sikerült érzékeltetnie az emberi fejlődés egész lüktetését egy kis falu sorsában. A levéltári adatok értelmezésébe bevonja a rokontudományok segítségét is, s ha a történész elakad, segítségére jön a földrajz (és a régi térképek), a néprajz, sőt nem egy esetben a szóbeli hagyomány. Nagy érdeme, hogy érzékeltetni tudja a különböző korokban a gazdasági élet változásaival kapcsolatos társadalmi átalakulást, s hogy a még gyakran állóképben elképzelt falusi fejlődésben megmutatja a lassú, de mindig jelen levő mozgást. Nem keres mondvá csinált problémákat, nem akarja kiszínezni a múltat, és nem merevíti hősi pózba a paraszti sorsot, mégis — vagy éppen ezért — emberi közelségbe tudja hozni elmúlt korok életét. Monográfiája nélkülözhetetlen forrásmunkája lesz mindazoknak, akik a Tisza-mente alföldi parasztságának történelmét akarják megírni.

*

Várossá nyilvánításának 600 éves jubileuma alkalmából új kiadásban adta közre Nagykőrös városa Balla Gergely jólismert krónikáját („Balla Gergely nagykőrösi krónikája a honfoglalástól 1758-ig.” Közrebocsátja Törös László, a nagykőrösi Arany János Emlékmúzeum igazgatója. Nagykőrös. 1970. 193 l.). Szabó Károly és Szilágyi Sándor, akik 1856-ban először adták ki a város XVIII. századi nótáriusának jelentőségében szinte csak Bartha Boldizsár debreceni főbíró XVII. századi krónikájával összemérhető munkáját (kiadványuk már igen régen könyvritkaság), máig érvényesen így határozták meg annak történelmi értékét: becses adatokat nyújt két évszázad népeletére, egyes nagykőrösi és kecskeméti események leírásában forrásértékű részletekkel gazdagítja tudásunkat és irodalmi színvonalon közvetíti az alföldi mezővárosok népének élet- és történet-szemléletét. — A mostani kiadás mindenben az első kiadást követi: abból közli a krónika szövegét, átveszi a Szilágyiék által válogatott, a város történetét megvilágító, magyarra fordított török iratok függelékben való közlését, s tárgyi jegyzeteiken sem bővít, hacsak egyes latin szavak magyar megfelelőjének jegyzetbe iktatását nem soroljuk ide. Pedig volna mit megmagyarázni, kiegészíteni vagy javítani, egy sor történelmi eseménnyel, névvel kapcsolatban, ahogy a szövegben itt-ott sejthető olvasási hibák (és a tudományos módszer) azt is megkivánták volna, hogy a kéziratot vegyék alapul a kiadványnál. Az 1856-os kiadás a maga idejében kora tudományos színvonalán állt, ez a második, sajnos, nem. *Törös László* bevezetése Balla Gergely életét, munkájának megírását és a műránk maradt másolatát ismerteti, de meg sem kísérel elhelyezni a krónikairót a maga korában és a krónikát a történelmi irodalmunkban; ebben a vonatkozásban még a Szilágyiék által mondottakat sem tartja szükségesnek megismételni. A nyomdatechnikailag szép és izléses kis kötet értékét viszont nagyon megemelik a facsimilében közölt, föltehetően Balla Gergely által készített kézirat-díszítések és illusztrációk. Kár, hogy a képek (a borítólapon közöltet kivéve) nem elég élesek.

*

Komoróczy György szerkesztésében, a Hajdúdorogi Községi Tanács V. B. kiadásában jelent meg „Hajdúdorog története.” (Debrecen 1970. 343 l. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 13. Szerk. Dankó Imre.) A kötet nem összefogott, egységes történetet adja a hajdúvárosnak, hanem 12 tagú szerzői kollektíva külön-külön tanulmányban mutatja be a fejlődés koronként változó problémáit és a kérdésekre a történeti kutatás mai állása szerint adható választ. *M. Nepper Ilona* a húnokig, *Mesterházy Károly* „a honfoglalás utáni első századokig” tekinti át a település történetét, majd *Módy György* vizsgálja az Árpád-kortól a XVI. század végéig fennmaradt adatokat. Az izgalmas problémák a hajdúk betelepítésével kezdődnek a XVII. század elején. *Dávid Zoltán* számbavéve a reánkmaradt magyar és török összeírásokat, mindenekelőtt megállapítja, hogy a hajdútelepítéssel kapcsolatban történeti irodalmunkba berögződött több-tízezeres számok teljesen irreálisak. Bocskai hajdúi, úgy látszik, egyáltalában nem szállták meg Dorogot, 1616-ig, amikor Thurzó György nádor Deli Száva hajdúinak adományozta a községet; 1616-ig a községet nem is emlegetik a kiváltságos hajdúhelyek közt. Ugyanakkor a korábbi lakosság továbbélése is kimutatható. A betelepülők száma mellett a másik kérdés nemzetiségük. Mindaddig úgy tartották számon, hogy Dorog lakói már a XVI. században délszlávok voltak, s délszláv hajdúk telepedtek ide 1605-ben, majd 1616-ban. Mindezt azonban az összeírások névanyaga egyáltalában nem támasztja alá, s bár a lakosság görög keleti vallású, legkorábbi adatainktól kezdve mindig magyar nyelvű. A XVIII. századtól kezdve a demográfiai adatok nagyarányú népesség-fejlődésről, valóságos demográfiai forradalomról tanúskodnak. Sok új adatot hoz *Velický János* a feudális-kori, *Oláh József* a kapitalizmus-kori mezőgazdaságra, míg *Béres András* tanulmányában az állattartás hagyományos formáinak XVIII. századi átalakulására és ezzel kapcsolatosan a tanyásgazdálkodás kialakulására találunk számos részletadatot. Közleményeik értéke elsősorban a nagy anyagfeltárásban van, ahogy *Szűcs Ernő* tanulmányát is adatai teszik érdekessé a kapitalizmus-kori kereskedelmi, hitelhálózat és közlekedés alakulásáról. *Komoróczy György* a községi közigazgatás átalakulását és a közigazgatás társadalmi funkciójának változásait vizsgálja meg, szintén inkább adatszerező közleményében. Ahogy a szerkesztő írja, az egykori élet különböző területein lelkiismeretes kutatással egybehordott adatoknak egységes képbe illesztése, a fejlődés általános és sajátos vonalainak meghúzása majd akkor történhet meg, ha a többi hajdúváros adatai is rendelkezésre állnak. Az 1945 utáni nagy átalakulásról *Kocsis Miklós* ad vázlatos, de lehetőleg mindenre figyelő áttekintést, míg *Nagy Gyuláné* függelék-szerűen az 1884-es birtokosok névsorát közli a kataszteri térkép alapján. Végül is teljes mértékben elfogadhatjuk a szerkesztőnek a kötetről adott értékelését: „a kötet még sok kívánni valót hagy maga után, de anyagának gazdagságával valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy a hajdúkérdésnek egyik láncszeme megismerhető legyen.”

BENDA KÁLMÁN

*

Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsa Végrehajtóbizottságának a költségén, a Magyar Történelmi Társulat Borsod-Zempléni csoportja kiadásában, Deák Gábor szerkesztésében jelent meg a megyei „Történelmi Évkönyv” (Miskolc, I. köt. 1965. 260 l.; II. köt. 1968. 400 l.). A két tanulmánykötet jól tükrözi azt a szervezett és szak-szerű munkát, melyet a Magyar Történelmi Társulat helyi csoportjának keretében tömörült kutatók a megye múltjának felderítésében végeztek. Az Alföld és a hegyvidék peremén elhelyezkedő megye történetének gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése számos, csak erre a történeti tájra jellemző egyedi vonást mutat fel. A két tanulmánykötet

eredményei mégis túlmutatnak a megye határain. Főként ténybeli megállapításaikkal, néhol pedig módszertani vonatkozásban. Ez indokolja, hogy részletesebben foglalkozzunk az egyes tanulmányokkal.

A feudális korra vonatkozóan elsősorban kitűnő adatközlő tanulmányokról adhatunk számot. Az I. kötet vezető és terjedelemben is legnagyobb közleménye *Román János* munkája: „Zemplén megye XVI—XVII. századi iparának szakmái és mesterségei, különös tekintettel a Hegyaljára”. Az elérhető teljes — tegyük hozzá: gazdag — levéltári anyag bevonásával rendszerezi és egyenkint leírja a legkülönbözőbb iparágakat és mesterségeket. Rendszerezésének alapja a nyersanyag. Sorba veszi az ásványi és növényi anyagokat feldolgozó mesterségeket (malomkő-készítés, mész- és téglacégetés, fazekasság-tálaság, szénégetés), az ekorbeli élelmiszeripar különböző ágait (malom- és sütőipar, halászat, mészárosság, szőlő- és borgazdálkodás, serfőzés, pálinkafőzés), a faipart (asztalosok, ácsok, vessző- és gyékényfonók), a bőripart (csizmadliák, szűcsök, szíjgyártók), a gyapjú- és textilfeldolgozást, a fémipart (kovácsok, fegyverkészítők, lakatosok, óragyártók), majd a vegyes mesterségek rovatban a borbély, fésűs, gyertyamártó és szappanos mesterséget. Takáts Sándor óta nem kaptunk ilyen gazdag adatgyűjtést a különböző mesterségekre egyetlen történelmi táj vonatkozásában sem.

Mintegy kiegészíti a népi mesterségekről írottakat *Kiszely Gyula* rendkívül adatgazdag tanulmánya a II. kötetben: „Adatok a hámoripar történetéhez, különös tekintettel a borsodi vashámorokra”. Az ásatási emlékek és írásos főljegyzések adatait egyaránt értékesítő tanulmányban igen alapos műszaki leírásokat találunk a régi hámorokról, s eredeti iratok alapján ismerjük meg a hámosos céhek életét. Külön kiemeljük a gazdag fénykép- és rajzdokumentációt.

A táj XVI—XVII. századi gazdasági, társadalmi és művelődési állapotához szolgáltató adatokat *Román Jánosnak* a II. kötetben található közleménye („Adatok Borsod, Abaúj és Zemplén megyék XVI—XVII. századi gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténetéhez a Liber Redituumok alapján”). A gondosan vezetett református esperességi bevételi naplók számos fontos adatot őriznek a korabeli tulajdon- és termelési viszonyokra, a falusi társadalom rétegződésére és az iskolákra. Román rendszerezi ezeket az adatokat, s túllépve az egyszerű adatközlésen, számos fogalmi meghatározást is nyújt.

Ide sorolhatjuk *Szabó Lajos* közleményét is, melyben a köznemesi származású abaúji prédikátor, Zsujtai András 1725—1775 közt vezetett lajstromos könyvének fontosabb bejegyzéseit ismerteti (II. köt.). A tárgy szerint csoportosított főljegyzések jó bepillantást engednek szerzőjük (és egyben az abaúji köznemesi és prédikatori rend) életébe, gondolkodásába. Talán nem ártott volna a szűkszavú adatokat a mostaninál alaposabb magyarázó jegyzetekkel ellátni.

Politikatörténeti vonatkozásban *Kilián István* tanulmányát kell megemlítenünk: „A védegyelet Borsodban” (I. köt.). A bevezetésben a magyar iparfejlődés egészéről ad vázlatos képet, kissé túlságosan is ragaszkodva az 1950-es évek történeti irodalmának megállapításaihoz, és gyarmatinak értékelve az ország függését. Ugyanakkor roppant érdekes és új mindaz, amit a Védegyelet Borsod-vidéki osztályának 1845-ös megalakulásáról és egyéves fennállásáról közöl. Hasznos, hogy a fontosabb megyei tagok politikai pályafutásának adatait is összeállítja.

Még mindig a feudális kornál maradva, *Dömötör Sándornak* az 1794-es jakobinus mozgalom egyik borsodi tagjáról, a börtönben meghalt Aszalay Szabó Jánosról írt kis életrajzát kell megemlítenünk (II. köt.), továbbá *Soós Imre* tanulmányát: „Zemplén megye levéltára és Kazinczy Ferenc” (II. köt.). A levéltártörténeti tanulmány, mely főként a Kazinczy által az 1820-as években végzett és mai napig fennálló rendezés elveit ismerteti, a történelmi érdeklődés és a történetiszemlélet alakulásához is érdekes adatokat szolgáltat.

Deák Gábor, Borsod- és Zemplén-, valamint Heves-megyei levéltári anyag alapján ismerteti az 1848/49-es szabadságharc felső-tiszai kormánybiztosának szervezési és gazdasági tevékenységét (II. köt.). Tanulmánya számos új és fontos mozzanattal egészíti ki azt, amit erről eddig (elsősorban Borus József kutatásai alapján) tudtunk, főleg Miskolc és Hegyalja vonatkozásában.

Változatos és jól dokumentált tanulmányok képviselik a táj kapitalizmus-kori fejlődését. Mindenekelőtt *Birta István* „Az ózdi vasgyár munkásviszonyai a századforduló idején” c. tanulmányát emeljük ki, a II. kötet egyik legkimunkáltabb darabját. A statisztikai és irodalmi anyag ügyes ötvözése meggyőzővé tesz azokat a következtetéseket, melyeket a szerző az ózdi proletariátus kialakulására, a nemzetiségileg, szakképzettség dolgában, származási hely tekintetében különböző rétegek társadalmi mozgására vonatkozólag levon. Birta minden szempontból igen alaposan ismeri az általa vizsgált társadalmi csoportot, így annak bemutatása, jellemzése sokoldalú és színes. A tanulmányból megismerhetjük a borsodi munkásság összetételét, hétköznapijait, gondjait, szakmai felkészültségét, életkörülményeinek alakulását.

A munkásmozgalom-történetírás hagyományosabb megközelítési módjával él *Lehoczky Alfréd* „Az ózdi gyár helyzete és a munkásmozgalom kialakulása az első világháború időszakában (1914–1918)” c. tanulmányában (II. köt.). A szerző, a borsodi munkásmozgalom történetének ismert kutatója, igen gazdag anyaggal dokumentálja a háborús viszonyok közti fellendülés hatását a gyár dolgozóinak helyzetére. Mivel a tanulmány elsősorban a politikatörténeti mozzanatok kiemelését tartja feladatának, ezért a munkásmegmozdulások indítékai közül a szociális helyzetet csak vázlatosan, leíró és statisztikai források tükrében mutatja be. A tanulmány, mely látókörét, anyaggazdagságát, szerkesztését tekintve nyugodtan odaállítható az első világháború alatti munkásmozgalom történetét országos szinten tárgyaló munkák mellé, stílusában helyenként még nem tudott bizonyos régi sablonoktól elszakadni.

Zádor Tibor „Miskolc munkásmozgalmának kezdetei”-ről írt tanulmánya (I. köt.) gondos anyaggyűjtés alapján plasztikus és hiteles képet rajzol az 1890-es évek helyzetéről.

Miskolc kapitalizmus-kori történetének néhány fontos kérdését vizsgálja *Gyimesi Sándor* rövid cikke (I. köt.). Mindenekelőtt az őstermelés csökkenő jelentőségére mutat rá, majd a kisipar hanyatlására, s az iparfejlődés más területeire, a mezőgazdasági és a városi építőiparra irányítja a figyelmet. Szól a Diósgyőri Vas- és Acélgárnak Miskolc fejlődésére gyakorolt hatásáról. E kérdések felvázolása után tér át a gazdasági élet másik nagy területének tárgyalására, s megállapítja, hogy „a város gazdasági fejlődésének főmozgatója, a vagyonfelhalmozás igazi eszköze a kereskedelem volt”. A kereskedelem révén felhalmozott pénztőke hozta a hitelélet fellendülését, s csak később, a századforduló idején kezdi átvenni szerepét az ipari vállalkozás. Bár századunk elején a miskolci pénzpiac fokozatosan a fővárosi tőke ellenőrzése alá kerül, a város mégis igyekszik a maga külön útját járni, „önálló, nagyvonalú tőkés vezetőcsoportot sejtethünk a város élén”.

A megye kapitalizmus-kori agrártörténetét is több tanulmány vizsgálja. Az I. kötetben találjuk *Mádai Gyula* közleményét: „Diósgyőri adatok a közös népi gazdálkodás és birtoklás múltjához”, melyben a felsőgyőri volt úrbéres zsellérek közbirtokosságának működését ismerteti az 1870-es évektől a második világháború időszakáig. A közlemény érdekes adatokkal mutatja be, hogyan módosultak a közös gazdálkodás feudális-kori hagyományai a megváltozott társadalmi viszonyok között.

Ugyancsak itt találjuk *Deák Gábor* tanulmányát a századeleji Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kivándorlás gazdasági, társadalmi és politikai okairól. Érdekes forrásokat szolgáltatót meg, értékes tényanyagot ad közre.

Borsod-Abaúj-Zemplén felszabadulásának történetét igényes szakmai precizitással, több eddig — a magyar történeti irodalomban — ismeretlen adat felhasználásával

Borus József tanulmánya mutatja be (I. köt.). Gazdag szempont-felvetése nyilván kiinduló pontja a megye felszabadulását tárgyaló alaposabb, nagyobb munkálatok megindulásának.

A megye felszabadulás utáni történetével *Deák Gábor* foglalkozik „Népi demokráciánk kialakulásának főbb kérdései Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Miskolcon a napilapok tükrében” c. tanulmányában (I. köt.); elsősorban a munkáshatalom kialakulását vizsgálja, a helyi sajtóra támaszkodva.

A megyei agrárfejlődés sajátosságait több ponton igen lényeglátóan ragadta meg *Kun László* „Az 1945-ös földosztás néhány sajátossága Borsod-Gömör megyében” c. tanulmánya (II. köt.). A szerző elsősorban a levéltári iratokra és a korabeli sajtóanyagra támaszkodva mutatja be egyrészt a megye agrárstruktúrájában bekövetkezett változásokat, másrészt az ezzel is kapcsolatos politikai küzdelmeket. A legtöbb újat tanulmányának a borsodi „baloldaliság”-gal foglalkozó részei adják: annak bemutatása, hogy miként eredtek a viszonylagos földhiányból a földrendeletnél sokkal radikálisabb népi földosztótörekvések. *Kun* tanulmánya a „Földet vissza nem adunk!” mozgalom győzelmeig kíséri nyomon a földreform-kérdést.

Misz János a mezőkövesdi járás mezőgazdaságainak speciális fejlődéséről számol be (II. köt.). Az 1939–1965 közötti agrárhelyzetet jellemzi, főleg statisztikai adatsorokkal. Az adatgazdagság — különösen az 1961–1965 közötti periódusra vonatkozóan — nagy erénye a tanulmánynak; ugyanakkor következtetései általánosak.

Papp Miklós cikke, melyben a tokaji Kossuth Termelőszövetkezet megalakulását és első évét ismerteti (I. köt.), inkább riport, mintsem történeti feldolgozás. Ideje volna már a szóbeli források, visszaemlékezések felhasználásának történeti módszertanát kidolgozni.

Kardos László Miskolc és a megye könyvtárügyének fejlődését ismerteti, 1948-tól kezdve (I. köt.). Adatközlése jó tájékoztatást ad az egyes könyvtárak fejlődéséről és mai állományáról.

Végül éppen csak utalunk a kötetek szerkesztőjének, *Deák Gábornak* pedagógiai tanulmányára (II. köt.), melyben a helytörténeti kutatás iskolai jelentőségét tárgyalja, s elsősorban mint a hazafias nevelés eszközt mutatja be.

(Legvégül pedig csak egy zárójelben tett megjegyzés: zavaró, hogy a tanulmányok címe nem egyezik a szövegben és a tartalomjegyzékben.)

Áttekintve a két tanulmánykötetet, azt mondhatjuk összegezésül, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei történetkutatók jó munkát végeztek. Anyaggyűjtésük több vonatkozásban már ma is szilárd alapot nyújt a megye történetének korszerű megírásához. A további anyaggyűjtés eredményeinek közreadása mellett azonban a Történelmi Évkönyv következő kötetében szívesen találkozónánk a táji fejlődés egyes korszakait és problémáit az eddigieknél összetettebben vizsgáló, ugyanakkor az összehasonlítástól sem visszariadó cikkekkkel.

BENDA KÁLMÁN—GLATZ FERENC—STIER MIKLÓS